

GEÇMİŞTEN GELECEĞE TÜRKÇE

Elginkan Vakfı

1. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri

17-19 Nisan 2013

KITABEVİ • 532

Kapak
Minyatür / Onur Sönmez

Dizgi/İç Düzen
Hülya Aşkın

Baskı - Cilt
Çalış Ofset
Davutpaşa Caddesi No: 8
Topkapı - İstanbul
Sertifika No: 12107

1. Baskı 600 Adet
İstanbul, 2013

ISBN 978-605-5397-35-7

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16450

Online Satış
www.kitabevi.com.tr

Çatalçeşme Sk. No: 46/A Cağaloğlu İSTANBUL
Tel: (0212) 512 43 28 - 511 21 43 • Faks: (022) 513 77 26

Geçmişten Geleceğe Türkçe

Elginkan Vakfı

1. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri

17-19 Nisan 2013

KİTABEVİ

Bâkî Divanında -lIK Eki Ve Farsça -î'li Şekiller (İşlev ve Kullanımları Üzerine Bir Çözümleme)

Ezgi Sırtı*

Türkçede isimden isim yapımı için kullanılan -lIK eki, kullanım sıklığının yanı sıra sahip olduğu işlev alanları bakımından da zengindir. Türkiye Türkçesinde -lik, -lik, -luk, -lük şekilleriyle karşımıza çıkan ek, içinlik halini ifade eder. Gramerlerde -lIK eki, ondan fazla işlev alanıyla verilmiştir. Korkmaz'a göre -lIK ekinin görevleri özetle şu şekildedir:

1. "Tahsis" işlevli ve "bir şey için" anlamlı adlar: *akşamlik, başlık, salatalık*.
2. "Tahsis" işlevi ve "bir şeyin toplu olarak konulduğu yer" anlamıyla mekân adları: *çöplük, odunluk, kitaplık*.
3. Bir nesnenin doğadaki bolluğunu, toplu olarak bulunduğu yeri gösteren adlar: *ağaçlık, çalılık, kayalık*.
4. "Tahsis, bulunma" işlevi ile ülke, ilçe, köy, mahalle, semt gibi yer adları: *Ayvalık, İncirlik, Killik*.
5. "Bir şey için" anlamıyla tahsis işlevli âlet adları: *buzluk, kulaklık, tuzluk*.
6. Bir meslekle uğraşan kimseyi gösteren adlardan meslek adı ve uğraşı alanı gösteren adlar: *aşçılık, kaptanlık, mimarlık*.
7. Siyasî, felsefî, dinî düşünüş ve inancı, o inancıya bağlılığı bildiren adlar: *Atatürkçülük, vrkçılık, maddecilik*.

* Ezgi Sırtı, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Programı, İzmir. ezgisirti@hotmail.com

8. Rütbe ve makam bildiren adlar: *ağalık, muhtarlık, valilik*.
9. Genelleştiren nitelikte soyut adlar: *arkadaşlık, beyazlık, iyilik*.
10. İkişemeli soyut adlar: *azlık çokluk, birlik beraberlik, günlük güneşlik*.
11. “Bir arada olmayı, gruplanmayı gösteren” adlar: *binlik, beş yüzlük, on binerlik*.
12. “Ağırlık, ölçü, alan, uzunluk” bildiren adlar: (20) *dönümlük, litrelik, tonluk*.
13. Zaman gösteren adlardan “o zaman süresi içine giren” anlamında adlar ve sıfatlar: *asırlık (çınar), haftalık (rapor), yıllık*. (Korkmaz 2007: 55-58)

Türkçenin sözcük yapma yollarından *türetme* ile büyük katkıda bulunan *-lık* eki, Türk dili tarihi boyunca ve ardından çağdaş Türk yazı dillerinde de öne çıkmıştır: Kök. *beglik* “bey olmaya layık” KT D24 (Tekin 2008: 30), Uyg. *tüt-süglük* “buhurdan” Mayt. 94,5 (Tekin 1976: 167), Kara. *koşuluk* “komşuluk” KB 4547 (Arat 2006: 780), EAT *yavuzluk* “yavuzluk, kötülük” Garib. I/1, 131-3 (Yavuz 2000: 131), Çağ. *nakkâreçilik* “dümbelekçilik” Mec. Nef. § 35 (Eraslan 2001: 25); Trkm. *eserdeñlik* “uyanıklık, dikkatlilik” Atacanov 335-u-17 (Kara 1997: 784), Tat. *utmlık* “odunluk”, Kzk. *kisilik* “insanlık”, Kırg. *balalık* “çocukluk” (Öner 1998: 36-37) vb.

-lık ekinin asıl fonksiyonu Ergin’e göre sıfatlardan isim yapmak, sıfat olarak da kullanılan isimlerden mücerret isimler teşkil etmektir. (Ergin 1986: 155) Banguoğlu’na göre ekin işaret ettiği *içinlik hali (destinatif)* önemlidir ve ekin işlevleri de bu anlam özelliğinden hareketle şekillenir. (Banguoğlu 2007: 193-196) Zengin türetme eki olarak *-lık*’ın günümüze ulaşan metinlerdeki kullanımı, söz varlığının tespitinde ve değerlendirilmesinde bir ölçüt olacak niteliktedir. Çalışmamızın çıkış noktası olan Türk dilinin Osmanlı Türkçesi dönemine dair zirve eseri *Bâkî Divânı*, İstanbul Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Dil özellikleri bakımından Eski Anadolu Türkçesinden de izler taşıyan eserde Farsça ve Arapça söz varlığından ve bu dillerin yapısal özelliklerinden yararlanılmıştır.

Konumuz dolayısıyla odaklanacağımız Türkçe-Farsça ilişkisi, *Türk-Fars (İranî)* kavimlerinin tarihî yolculukları neticesinde şekillenmiştir. İran’a yerleşen ve II. Pers hanedanı olarak anılan Sâsânîlerin (MS. III-VII. yüzyıl) tarihte Hazarlar ve Orta Asya’daki Türk kabileleriyle mücadeleleri bilinmektedir. Tarihî, coğrafî ve ardından dinî etkenlerle Türk-İran kavimleri arasındaki ilişki yoğun bir şekilde sürmüştür. IX. yüzyıldan itibaren İslamiyet’in yayılma alanlarında bulunan Türklerin yaşadıkları Maverâünnehr, Horasan, Kâşgâr coğrafyası bu ilişkide belirleyici olmuştur. IX-XI. yüzyıllar arasında İslam dünyasında egemen bir Türk nüfuzu söz konusudur. Mave-raünnehr’de ve Doğu İran’da Sâmânî devletinden başlayan Türk nüfuzu, Gazneliler

imparatorluğunun kuruluşu ile büsbütün parlamış ve bu sırada Karahanlı saltanatı ayrı bir Türk-İslam gücü olarak ortaya çıkmıştır. (Köprülü 1989: 348)

Askeri tarih çalışmalarıyla tanınan Perry, Orta Asya'da İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte gelişen Türk-Fars ilişkilerini *askerî* zeminde ele almıştır. Yazar, IX. ve X. yüzyıllarda Sâ mânî hükümdarlığında Farsça konuşan yerlerde görev alan Türk askerlerinin (*gulâm*) iki kavim arasındaki önemine değinir. XI. ve XII. yüzyıllarda Afganistan'da ve Hindistan'ın kuzeyinde Gazneli hanedanlığının, Oğuz akınlarının, Selçuklu Devleti'nin askerî gücünü Türkçe-Farsça ilişkisi bakımından vurgulamaktır. Bu teşkilatlanma ve Orta Asya'da güç haline gelme neticesinde Türkler ve dolayısıyla Türkçe, Farsça ile kaynaşmıştır. (Perry 2006)

Türkçe-Farsça ilişkisi bu tarihsel gelişmelerle birlikte ve özellikle İslamiyet'in etkisiyle hız kazanmıştır. Karahanlıca dönemi eserlerinden itibaren Farsça alıntılarda artış görülür. Kutadgu Bilig ve ilk satırarası Türkçe Kur'an çevirilerinin İslam inanç ve düşünce dizgesinin en yüksek üsluba sahip, en prestijli kaynağındaki dini ve felsefi terminolojiyi genellikle *anlam kopyalarıyla* verdiklerini vurgulayan Eker'e göre Farsça (ve Arapça) unsurlar yeni kültür ve edebiyata uyum amacıyla Türkçe içinde kendine yer bulmuştur (Eker 2010:201). *Büyük Selçuklu Devleti* ile birlikte Arapça ve Farsça devlet düzeyinde kabul görmüştür. Dolayısıyla kültürel ve ilmî boyutta da bu dillerin etkileri söz konusu olmuştur.

“Gerek Büyük Selçuklu Devletinde gerekse bu devletin Anadolu'daki bir devami niteliğinde olan Anadolu Selçuklularında Arapçanın özellikle de Farsçanın ağırlıklı bir yeri vardı. Haberleşme ve şer'î işlerde Arapçanın, divan işleri ile dahilî muamelelerde Farsçanın, halk ile olan münasebetlerde ise Türkçenin kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ancak Farsçanın etkinliği Arapçadan daha üstün bir durumda idi.” (Özkan 2002: 906) Türk dili tarihine bakacak olursak Karahanlıca yazı dilini takip eden *Harezmce* ve *Çağatayca* dönemi eserlerinde de Arapça ve Farsça ilişkisi yoğun olarak sürer. Batı Türkçesinin *Osmanlıca* dönemine gelindiğinde Farsça ile olan sıkı bağ, *Klâsik (Divân)* adıyla da anılan Türk dili dönemine damgasını vurmuştur. Bu dönemdeki gerek *söz dizimi* (izafet yapısı, ki'li birleşik cümle kuruluşu vb.) gerek *söz varlığı* etkisi Türkçe ile Farsça arasındaki dilsel bağ köklü kılmıştır. Söz varlığımızda yüzyıllardır canlılığını koruyan bugün yerlileştirerek kullandığımız pek çok söz, Osmanlı Türkçesi dönemindeki köklü alıntılamanın ürünleridir. Türkçe-Farsça arasındaki alıntılama birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır.¹

¹ M. Fuad Köprülü, “Yeni Fariside Türk Unsurları”, *Edebiyat Araştırmaları*, 2, İstanbul 1989, s. 345-361. Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*, Wiesbaden 1963-1975. Andreas Tietze, “Persian Loanwords in Anatolian Turkish”, *Oriens*, 20, 1967. Stanislaw Stachowski,

Osmanlı Türkçesi döneminin en önemli şairlerinden Bâkî, Farsça (ve Arapça) sözlerden ve dil yapılarından (terkip ve ek) fazlasıyla yararlanmıştır. Aksan, Bâkî'nin şiirlerindeki yabancı söz oranını %65 olarak belirlemiştir; bunu Divân edebiyatının dönem özelliğine bağlamıştır. Buna karşılık halk dilinin anlatım olanaklarından yararlanan Nâbî, Nedîm gibi şairlerin gazel ve şarkılarından yabancı söz varlığı oranının %40-%50 arasında değişen verilerini sunmuştur. (Aksan 1977:346) Diller arası ilişkilerin etkileri, eserlerde kendine yer bulmakta ve dilsel bağ, hem sözlük düzleminde (*leksikolojik*) hem de yapısal alanda sürmektedir. Türkçenin yapım eki *-LIK* ile Farsça *-î* şekli, sözünü ettiğimiz dilsel bağın bir koludur. Farsçada türemiş isimler genellikle son eklerle yapılmaktadır. Farsçanın *sona gelen yapım eklerinden* (Ergin 2002: 82) *-î*, eklendiği isim ve sıfatlardan *-LIK* ekinin işlevinde kavram adları da yaratmakta, Farsçanın bir tür *kavram eki* olarak görev almaktadır. *-î* şeklinin Farsçadaki kullanım alanları şu şekildedir: (Timurtaş 2011: 272-278)

1. Muhâfızlık, fâillik, meslek isimleri: pâlân-î “semerci”, çeng-î “çalgıcı”.
2. Yâ-yı masdariyet (yâ-yı masdarî): hûb-î “güzellik”, merd-î “insanlık”.
3. Edevât-ı nisbiyye / Yâ-yı nisbet: Şîrâz-î “Şirazlı”, mecûs-î “Mecûs dininden”.
4. Edevât-ı elvân: gül-î “gül renkli, pembe”, benefşe-î “menekşe renkli, mor”.

Bâkî Divânındaki *-LIK* eki ile karşılaştıracığımız *-î*’li şekiller, kaynaklarda *masdariyet -î’si* (yâ-yı masdariyet) olarak geçen, Timurtaş’ın ikinci görev alanında örneklendirildiği ektir. *Divân*’da yer alan *-LIK* ekli sözcükler ve kullanımları şu şekildedir:

1. **‘âşıklık** (s. 156/1)
Bahâr eyyâmı geldi tâze **‘âşıklık** zamânıdır
Sular cûş itdüğü demdür bulanıklık zamânıdır
2. **açıklık** (s. 156/4)
Açılsun gönülümüz sâkî kadeh şun var ise bâkî
Temâşâ eyle âfâkî çü **açıklık** zamânıdır
3. **agırlık** (s. 198/3)
Rez duhterini virmediler kimseye kaldı
Agırlığını almadılar rıtl-ı girânuñ

Wörterbuch der neupersischen Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen (M. Ölmez, *Osmanlı Türkçesinde Yeni Farsça Alıntılar Sözlüğü*), İstanbul 1998. Günay Karaağaç, “Türkçe-Farsça İlişkileri”, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara 2008, s. XI-XVI. Süer Eker, “Türkçe-Farsça Dil İlişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine Notlar”, *Sosyoloji Yazıları-I*, Ankara 2010, s. 197-211.

4. **alçaklık** (s. 210/4)
Meclis-i va'za oturmak katı **alçaklıktır**
Sadr-ı mey-hâne-i 'irfana yitiş rif'at bul
5. **âşinâlık** (s. 106/2)
Âşinâlık virmeyüp bigâne resmin kullanur
Nâz ider her gördüğince bir zamân bilmezlenür
6. **âvâralık** (s. 129/4)
Su gibi zencîrler tutmaz dil-i dîvâneyi
Hâsılı **âvâralık** vakti bahâr eyyâmıdır
7. **ayıklık** (s. 156/2)
Çemende su gibi sûfî şarâb içmek gerek şimdi
Behey sûfî bu mevsimler ne **ayıklık** zamânıdır
8. **ber-dârlık** (s. 292/3)
'Aşka Mansûr eger olmasa fermân-berdâr
İhtiyâr itmez idi kendüye **ber-dârlığı**
9. **bilmezlik** (s. 301/3)
Sarf itdi dîde sîm-i şirişkin vefañ için
Bilmezlik ile yok yire harc itdi varını
10. **bî-vefâlık** (s. 61/7, s. 71-III)
Kimse ummazdı bu târîhe degin çak bu kadar
Bî-vefâlık yüzini göstere mir'ât-ı zamân

Bî-vefâlıklar ider yolına cânlar virene
'Acebâ böyle m'olur dünyede hep bu begler
11. **bulanıklık** (s. 156/1)
Bahâr eyyâmı geldi tâze 'âşıklık zamânıdır
Sular cûş itdügi demdür **bulanıklık** zamânıdır
12. **cevânlık** (s. 303/4)
Cevânlık 'âlemi gitdi ne vaktin togrılam yâ Rab
Egildüm bâr-ı 'aşk-ı yâr kaddüm bükdi pîr itdi

13. **cüdâlık** (s. 282/2)

Kanlı yaşlar dökdüğü meyden **cüdâlık** derdidür
Yohsa gelmez âteş-i sûzân kebâbuñ ‘aynına

14. **çokluk** (s. 105/6)

Görme ey zâhid günâhum **çoklugın** şol ‘âlemi
Magfîret deryâsına gark eyleyen Gaffârı gör

15. **dervîşlik** (s. 203/5)

Başuñ gerekse göklere irsün güneş gibi
Dervîşlik dilerseñ eger zerreden kem ol

16. **dil-âzârlık** (s. 292/1)

Var iken hançerinüñ ‘âşika dil-dârlığı
Gam degül eylese peykânı **dil-âzârlığı**

17. **dil-dârlık** (s. 292/1)

Var iken hançerinüñ ‘âşika **dil-dârlığı**
Gam degül eylese peykânı dil-âzârlığı

18. **dîvânelik** (s. 129/5)

Dîvânelik zamânıdur âvâre göñlini
Zencîrlerle zabt idemez cûybârı gör

19. **eksüklük** (s. 83/5)

Bir kadem bas lutf ile gel gül-şene ey serv-kad
Bileler **eksükligin** her serv-i bâlâ semt semt

20. **eylük** (s. 268/1)

Düşse göñlüm n’ola ol hançer-i hûn-efşâna
Müjen oklarınıñ **eylükleri** batdı câna

21. **gedâlık** (s. 108/3)

Çekdi kapuñ **gedâlığına** ‘âkıbet saçuñ
‘Ömr-i dirâz u saltanat-ı câvidânı gör

22. **güzellik** (s. 102/5, s. 171/4, s. 235/2, s. 265/3, s. 272/2, s. 272/5)

Güzellik burcına bir mâh-ı nevdür ol hilâl-ebrû
Çerâg-ı hüsnine günden güne turmaz ziyâ artar

Yine ol gonca-leb bülbüllerüñ kanına girmiştir
Güzellik var bu gün gâyet kızarmış al al olmuş

Seni Yusufla **güzellikde** sorarlarsa baña
Yûsufî bilmezin ammâ seni ra'nâ bilürin

Sen **güzellik** tahtınıñ sultân-ı 'âlî-şânısın
Mîhr ü mâh iki kuluñ girmiş kabâ-yı zer-keşe

Takınsun pâlehengin şeh-süvârum aylandursın
Cihâna nûr u fer virsün **güzellik** âsmânında

Görenler ol kemerde Bâkıyâ tâk-ı melâhatde
Yazılmış şemsedür dirler **güzellik** hân mânında

23. **hâlîlik** (s. 199/6)

Şarâb-ı nâbdan humlar tehî hum-hâneler tenhâ
'Aceb **hâlîligin** buldı riyâ ehli bu meydânuñ

24. **hâmûşluk** (s. 216/10)

Hâmûşluk senden 'aceb tab'uñ müselleme tutdı hep
Sîhr-âferînân-ı 'Arab pâkîze-gûyân-ı 'Acem

25. **hevâyılık** (s. 228/3)

Senüñ kârüñ **hevâyılıkdur** ancak ey kebûter sen
Hevâ-yı 'aşk-ı dil-ber neydügin bilmezsün oynarsın

26. **hoşluk** (s. 55/22)

Cihânda sâgar-ı devlet murâduñ üzre devr itsün
Göñül **hoşlukların** kılusun müyesser Hazret-i Mevlâ

27. **kalem-kârlık** (s. 292/7)

Zer-ger-i kâmilidür san'at-ı şî'rüñ Bâkî
Nic'olur gel berü seyr eyle **kalem-kârlığı**

28. **kullık** (s. 88/5, s. 89/5)

'Ahdüñde eger 'âleme bir dahıgelürse
Kullıklar ider sen yüzi hûrşîde Ferahşâd

Kâmetüñ **kullugına** düşmeyicek
Olmadı serv-i hırâmân âzâd

29. **magbûnluk** (s. 218/5)

Olmadum Bâkî-sıfat mâlik metâ'-ı valsına
Gitdi elden nakd-i cân âhir görüñ **magbûnlugum**

30. **mahzûnluk** (s. 218/1)

Kimseye 'aşkuñda izhâr itmedüm meftûnlugum
Bildiler hâl-i derûnum gördiler **mahzûnlugum**

31. **mecnûnluk** (s. 218/3)

'Âleme leylî saçuñ sevdâsın izhâr eylerin
Nev-bahâr eyyâmıdır bir gün tutar **mecnûnlugum**

32. **medyûnluk** (s. 218/2)

La'lüñe teslîm ider cân borcın inkâr itmezsin
Kılmasun gamzeñ tekâzî çekmesün **medyûnlugum**

33. **meftûnluk** (s. 218/1)

Kimseye 'aşkuñda izhâr itmedüm **meftûnlugum**
Bildiler hâl-i derûnum gördiler mahzûnlugum

34. **merdümlük** (s. 149/3)

Begüm **merdümlük** it kendü ciger-gûşeñ gibi besle
Yaşum tıfl-ı yetîmüñdür ki dâmânuñda kalmışdur

35. **mestlik** (s. 81/5)

Derd-i 'aşkuñ 'âşık-ı miskîni âhir öldürür
Mestlik pâyâne yitse irişür elbette hâb

36. **mi'mârlık** (s. 292/2)

Dili dil-ber yapar agyâr yıkılsun gitsün
Gelmesün görmeyelüm kendüye **mi'mârlığı**

37. **miskînlik** (s. 81/2, s. 250/7)

Nâfe kıldı zülf-i müşgînüñ görüp serber-zemîn
Ayağñ topragına **miskînlik** itdi müşg-i nâb

Gelüp **miskînlik** itdi hâl-i yâre
Hatâdan nâfe-i müşgîn-i âhû

38. **münâfıklık** (s. 156/3)

Müdâm içen münâfıkdur dimiş minberde bir vâ'iz
Ne çâre hey müselmânlar **münâfıklık** zamânıdır

39. **mürâ'îlik** (s. 92/5)

Âyîne gibi halka **mürâ'îlik** eylemez
Bâkî safâ-yı hâtır ile geydi bir nemed

40. **nâ-dânlık** (s. 260/5)

Devr-i zamâne cünbişi **nâ-dânlık** üzredür
Nâ-dân komaz ki merdüm-i dâna huzûr ide

41. **nâzûklık** (s. 36/41, s. 75/2, s. 198/5, s. 289/8)

Gerçi **nâzûklık** ile agzın arar engüştüñ
Dimez ammâ dehenüñ sırrını gizler hâtem

Cân almada **nâzûklık** ile la'lüñe söz yok
Hâlüñ dahı bir dânedurur fitnede ammâ

Hañçer-sıfat izhâr-ı safâ eyledi dilden
Nâzûklık ile gön'lümüz almaga miyânun

Mestâne soydı o mehi Bâkî geçen gice
Nâzûklık ile çözdü mukaddem kuşagını

42. **pâsbânlık** (s. 283/4)

Bâmuñda **pâsbânlıguñ** itmezse mâh-ı nev
Şâma irişmeye dilerin bâma çıkmaya

43. **perîşânlık** (s. 84/2)

Turra-i tâlî'umuñ böyle **perîşânlığına**
Yine ol zülf-i pür-âşûb u fitendür bâ'is

44. **pîrlık** (s. 107/4)

Pîrlıkde bu dü-tâ kaddümi çeng eylemege
Neydügin bilmeyüp ol tâze cevânun özenür

45. **ranâlık** (s. 241/4)

Şöyle **ra'nâlığı** var nergis-i şehîlanuñ kim
Çeşmüñe nisbet iderlerse ne gayr ola ne 'ayn

46. **reh-nümâlık** (s. 13/14)

İderler **reh-nümâlık**lar 'adem mülkine a'dâya
Guzâtuñ ellerinde nîzeler şem'-i şebistânî

47. **ser-dârlık** (s. 292/4)

Hâl u hat milket-i Rûm üstine leşger çekdi
Virdiler kâkül-i müşğnünüñe **ser-dârlığı**

48. **ser-keşlik** (s. 4/17, s. 57/8, s. 58/2, s. 146/3, s. 301/1, s. 304/2)

Ser-keşlik itdi emrine beñzer peleng-i çarh
Zencîr ile getürdi yine keh-keşân keşân

Ser-keşlik itdi tevsen-i baht-ı sitîzekâr
Düşdi zemîne sâye-i eltâf-ı Kirdgâr

Gördi nihâl-i serv-i ser-efrâz-ı nîzeñi
Ser-keşlik adın anmadı bir dahı bânları

Turmaz ayagın almaga kasd eyler anuñ âb
Ser-keşlik ider var ise tenhâda sanavber

Komaz **ser-keşligin** bu nefis-i hõd-rây
Müdârâ eyleseñ vay itmesen vay

Ser-keşlik eylemezse o servüñ ayagina
Yüzler süriyü varâyın âb-ı revân gibi

49. **susuzlık** (s. 94/2)

Gâyetde teşne idi gönül âb-ı vasluña
Susuzlığını kesdi o şemşîr-i âbdâr

50. **şâdilık** (s. 270/4, s. 290/7)

Bihîşt şevkına **şâdilık** eyleyüp vâ'iz
Miyân-ı meclise atıldı yek mu'allakda

Bâkıyâ **şâdîlik** eylerse ‘aceb mi agyâr
Çarh anuñ tâli’ini gör nice meymûn itdi

51. **şeydâlık** (s. 149/2)

Benüm bilmezdi kimse ‘âşık-ı **şeydâlıkum** hergiz
Tenümde tâze tâze yakmasam dâg-ı mahabbetler

52. **şimdilik** (s. 160/3)

Cismümüz şekl-i murakka’dur ser-â-ser dâgdan
Şimdilik ‘âlemde bir kühne kabâya mâliküz

53. **şîrînlık** (s. 264/5, s. 281/4)

Nûşîn lebinde hattını kim görse Bâkıyâ
Şîrînlık yazıldı sanur şeker üstine

Rûyında la’li üzre hat-ı müşg-bâr-ı yâr
Şîrînlık yazar şeref-i âfitâbda

54. **tarlık** (s. 292/6)

Kâseler sun bize meclisde gınâ virmez ayak
Sâkıyâ hâtırı teng eyledi el **tarlığı**

55. **terlik** (s. 129/3)

Dil-beste olma **terligine** taze goncanuñ
Ol pîrehende cilve kılan gül-’izârı gör

56. **tîzlik** (s. 284/3)

Dem-be-dem dil üzredür biz ‘âşıkâ
Tîzlik var hançer-i cânânda

57. **uyanıklık** (s. 156/5)

Senüñ nazm-ı ciger-sûzuñ tutupdur dehrî ey Bâkî
Gözin açsun kamu şâ’ir **uyanıklık** zamânıdur

58. **varlık** (s. 234/4)

Metâ’-ı dehr-i fâniden bu gün peymânedür **varlık**
Ne kaldı câmdan gayrı nişân-ı devlet-i Cemden

59. vurgunluk (s. 218/4)

Vaz geldi cânâ dil-ber tîr-i müjgân urmadan
Anlamışdur ol peri-sûret meger **vurgunlugum**

60. yigitlik (s. 180/7)

Bâkîyi zâr u zebûn itdûñ **yigitlik** bu mıdur
Sen tevânâ nev-cevân ol nâ-tevân bir pîr-i ‘aşk

61. yokluk (s. 62/4, s. 292/5)

Âkıbet **yokluk** imiş kâr-ı cihan ey Bâkî
N’idelüm Şâh-ı cevân-baht-ı cihân var olsun

Virelüm cânı dilâ bûs-ı dehân-ı yâre
‘Âkıbet **yoklığa** tebdîl iderüz varlığı

Bâkî Divânı’nda *-lIK* ekiyle kurulmuş 61 sözcük bulunmaktadır. Bunlardan *bî-vefâlık* 2 kez, *güzellik* 6 kez, *kulluk* 2 kez, *miskînlik* 2 kez, *nâzûklık* 4 kez, *ser-keşlik* 6 kez, *şâdîlik* 2 kez, *şîrîmlık* 2 kez, *yokluk* 2 kez kullanılmıştır. *Divân*’da kullanılan *-lIK* ekinin, Bâkî’nin tarzı itibariyle yoğun olarak *soyut kavram adları türetme* işlevine hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Bunun dışında *meslek*, *iş isimleri*; *rütbe ve makam adları* ve *zaman dilimi adları* türettiği görülmüştür:

- 1. Kavram adları:** *agırlık*, ‘*âşıklık*, *açıklık*, *alçaklık*, *ayıklık*, *bilmezlik*, *bî-vefâlık*, *bulanıklık*, *cevânlık*, *cüdâlık*, *çokluk*, *dil-âzârlık*, *dil-dârlık*, *dîvânelik*, *eksûklık*, *eylük*, *gedâlık*, *güzellik*, *hâlîlik*, *hâmûşluk*, *hoşluk*, *kulluk*, *magbûnluk*, *mahzûnluk*, *mecnûnluk*, *medyûnluk*, *meftûnluk*, *merdümlük*, *mestlik*, *mi’ mârlık*, *münâfıklık*, *mürâ’îlik*, *nâ-dânlık*, *nâzûklık*, *perîşânlık*, *ranâlık*, *ser-keşlik*, *susuzluk*, *şâdîlik*, *şey-dâlık*, *şîrîmlık*, *tarlık*, *terlik*, *ûzlik*, *uyanıklık*, *varlık*, *vurgunluk*, *yigitlik*, *yokluk*.
- 2. İş, meslek, yetenek ve alışkanlık adları:** *âşinâlık*, *âvâralık*, *hevâyîlık*, *kalem-kârlık*, *miskînlik*, *pâsbânlık*, *reh-nümâlık*.
- 3. Siyasî felsefî inanç adları:** *ber-dârlık*.
- 4. Rütbe ve makam adları:** *dervişlik*, *pîrlık*, *ser-dârlık*.
- 5. Zaman dilimi adları:** *şimdîlik*.

Divân’da Farsça *-î* şekilli sözcüklerin 49’u nisbet eki görevinde kullanılmış *men-subiyet*, *ilgili olma* anlamlı sözlerdir: *âsmânî* (3), *baharî* (5), *badam-nakşî*, *bâdî*, *bârânî*, *Buharî*, *canânî*, *cavidânî* (2), *cevherî*, *cihanbânî*, *çenberî*, *elhânî*, *gülistânî*, *Hâbeşî*, *hâ-kânî* (2), *hurâmânî*, *hûnî* (8), *husrevanî*, *ilâhî* (4), *kâfûrî* (4), *kadîmî* (2), *kamerî*, *keyânî*, *leylî* (3), *Memlûkî*, *mermerşâhî*, *nâ-gehânî*, *nebevî*, *nev-rûzî*, *nîsânî*, *nurânî* (4), *nur-*

bahşî, *Osmanî* (3), *rabbânî* (2), *rahmanî*, *rumî*, *rummânî* (2), *rûzî* (2), *sâfî*, *seherî* (2), *sipahî-zâde*, *subhgâhî*, *sultanî* (5), *sükkerî* (3), *Süleymânî* (2), *şâhî* (4), *şebistânî*, *zûlmânî*, *yârî*.

Edevât-ı elvân kategorisinde bulunan *renk adı* olarak türetilmiş sözcüklerin sayısı 6'dır: *ergavânî* (7), *gülgünî*, *lâcüverdî*, *leymünî*, *turuncî*, *zümürrüdî* (4).

Çalışmamızın konusu olan *masdariyet -i'si* (*yâ-yı masdariyet*) ile türetilen 14 sözcük vardır. Tematik tasnifte tüm sözcükler *kavram adı* olarak söz varlığında yer almışlardır. Sözcüklerin karşılıkları ve kullanıldıkları beyitler şu şekildedir:

erzânî “ucuzluk”

Bisât-ı emni bast itdi basît-i arza ikbâli
Ne deñlü kılsa ta'zîmi felek ol şâha erzânî
Minnet Allâha kemâl-i kerem-i Rabbânî
Eyledi iki cihân devletini erzânî

gaybî “yokluk”, **pinhânî** “gizlilik”

Mücellâ sînesi âyinedâr-ı şâhid-i gaybî
Musaffâ hâtırı sûret-pezîr-i râz-ı pinhânî

güvâhî “şahitlik”

Güvâhî zûr-ı bâzûsın getürmiş Kûh-ken 'aşka
Bu devr içre kabûl itmezler ammâ şâhid-i zûrî

mestî “sarhoşluk”, **mestûrî** “gizlenmişlik”

Nihân olmaz mahabbet gizlü kalmaz 'âşikun şûrî
Ne mümkündür gele bir araya mestî vü mestûrî

mihmânî “misafirlik”

Ser-i bî-magz-ı düşmeden fezâda kâseler toldı
Sibâ'-ı kûh u deşte kıldılar tertîb-i mihmânî

nihânî “gizlilik”

Zâhidâ olmaz riyâ mâni' nihânî 'işrete
Gûlsin gâyetde bilmezsin zarâfet neydügin
Nihânî işrete mâni degüldür kisvet ey zâhid
İçerler bunda 'ârifler tolu yî tâc-ı Edhemden

rahşânî “parlaklık”

Dür ü gevher nisâr itsün yolına ebr-i bârânî
Ser-â-ser atlas u dibâ döşetsün mihr-i rahşânî

şâdî “mutluluk”

Cihân efsânedür aldanma Bâkî
Gam u şâdî hayâl-i hvâba beñzer

zindegânî “canlılık (*hayat*)”

Safâ-yı şî'ir-i Bâkî bâ'is-i mihr ü mahabbetdür
Bu âb-ı zindegânî ol hayât-ı câvidânîdür

pîrânî “pirlikler”

Hemân oldur niyâzum senden ey Keyhusrev-i sânî
Ki gûş-ı hûşa mengûş eyle dürr-i pend-i pîrânî

Sonuç

Türkçenin en işlek türetme eklerinden *-lIK*'ın, *Osmanlı Türkçesi* dönemine damgasını vuran *Bâkî Divânı*'nda 61 farklı sözcükte kullanıldığını, buna karşılık *-lIK* ekine işlevsel anlamda karşılık gelen *masdariyet -î*'sinin 14 farklı sözcük türettiğini görmekteyiz. Tüm işlev alanları göz önünde bulundurulduğunda *-î*'li şekiller 69 farklı sözcükte görülmüş; 49 sözcükte *mensubiyet*, *ilgili olma bildiren ad*, 6 sözcükte *renk adı* türetmede kullanılmıştır.

-lIK ekinin *eksik*, *susuz*, *tar (>dar)*, *var*, *yigit*, *yok* gibi Türkçe sözcüklerin yanı sıra *perîşân* “dağınık, karışık”, *rehnümâ* “gizli”, *şîrîn* “tatlı, cana yakın” gibi Farsça; *medyân* “borçlu”, *miskin* “zavallı; uyuşuk”, *münâfık* “ikiyüzlü; arabozan” gibi Arapça sözcüklere eklendiği görülmüştür. *-î* yapısı ise Farsça ve Arapça sözlerde kullanılmıştır. *Mestlik* ile *mestî*; *şâdîlik* ile *şâdî* sözcüklerinin *Divân*'ın söz varlığına birlikte dâhil olması Türkçe-Farsça ilişkisinin iç içeliğinin yansımasıdır.

Farsça ile Türkçeyi zirve eseri *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de karşılaştıran Ali Şîr Nevâî'nin ses bilgisi, şekil bilgisi, sözlük bilgisi ölçütlerini ele alarak vardığı sonuçlar Türk dili tarihi açısından çok önemlidir. Nevâî'nin açtığı bu mukayese yolundan Türkçe-Farsça ilişkisinden hareket edilebilecek, döneme damgasını vurmuş eserlerle yapılacak incelemeler, iki dil arasındaki ilişkinin sözünü ettiğimiz üç boyutuna da (ses, şekil, sözlük) katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz. Türkçe yapım eki *-lIK* ile Farsçadaki *-î*'li şekillerin kıyasına dayanan bu çalışma, yüzyıllardır süregelen tarihî ve coğrafi ortaklık zemininde yürümüş olan bu iki dilin, Türkçenin klasiklerinden birisi olan *Bâkî Divânı*'ndaki türetme ve dolayısıyla söz varlığı boyutundaki ilişkisini araştırma denemesidir.

Kaynaklar

- Aksan, Doğan (1977), Köktürkçeden Bugüne - Türkçede Ödünçlemeler Üzerine Bir Sözcük İstatistiği Araştırması, Türk Dili Dergisi, C. XXXVI, S. 313, s. 344-347.
- Arat, Reşit Rahmeti (2006), Kutadgu Bilig, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Banguoğlu, Tahsin (2007), Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eker, Süer, "Türkçe-Farsça Dil İlişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine Notlar", Sosyoloji Yazıları-I, Ankara 2010, s. 197-211.
- Eraslan, Kemal (2001), Alî-Şîr Nevayî Mecâlisü'n-Nefâyis-I (Giriş ve Metin), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ergin, Muharrem (1986), Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Ergin Muharrem (2002), Osmanlıca Dersleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Kara, Mehmet (1997), Ata Atacanov'un Şiirleri-I (Giriş-Metin-Aktarma), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2007), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Köprülü, M. Fuad (1989), "Yeni Farisîde Türk Unsurları", Edebiyat Araştırmaları - 2, İstanbul 1989, s. 345-361.
- Küçük, Sabahattin, Bâkî Divânı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.://dosya/1-128335/h/bakidivanisabahattinkucuk.pdf>
- Öner, Mustafa (1998), Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özkan, Mustafa (2002), Selçuklular ve Beylikler Dönemi Türk Dili, Türkler Ansiklopedisi, C. 7, s. 593-608.
- Perry, John R. (2006), Turkic-Iranian Contacts i. Linguistic Contacts, <http://www.iraniconline.org/articles/turkic-iranian-contacts-i-linguistic>
- Tekin, Şinasi (1976), Uygurca Metinler II: Maytrısimit, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Tekin, Talât (2008), Orhon Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Timurtaş, Faruk K. (2011), Osmanlı Türkçesi Grameri, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, Kemal (2000), Âşık Paşa- Garip-nâme, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.